ВІДГУК

офіційного опонента кандидата психологічних наук,
старшого наукового співробітника Бабяк Ольги Олексіївни
на дисертаційну роботу Тичини Катерини Олександрівни «Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення», подану на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія

Актуальність дисертаційного дослідження Тичини К.О. обумовлена соціально-економічними та соціокультурними процесами, які нині відбуваються в Україні і зумовлюють визначення та реалізацію оптимальних шляхів інтеграції дитини з особливостями психофізичного розвитку в умови сучасного суспільства на засадах розвитку особистісної активності та соціальної взаємодії. Пріоритетним завданням системи спеціальної та інклюзивної освіти є створення відповідних умов для розвитку і самореалізації кожної дитини, оскільки за останні десятиріччя відбулось усвідомлення того, що повноцінне спілкування дитини з соціальним оточенням є не лише провідним чинником її психічного та соціального розвитку, а й засобом попередження та подолання можливих труднощів на шляху особистісного становлення. Особливої значущості це питання набуває щодо дітей старшого дошкільного віку, напередодні вступу до школи, оскільки комунікативна готовність до шкільного навчання передбачає оволодіння дитиною низкою комунікативних навичок, що впливає на уміння встановлювати гармонійні міжособистісні стосунки.

У світлі цих тенденцій актуальними є дослідження міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Особливості розвитку мовлення дітей цієї категорії зумовлені вираженою обмеженістю засобів спілкування в умовах нормального слуху та збереженого інтелекту, створюючи специфічні утруднення у процесі взаємодії з навколишніми. Обмеженість засобів комунікативної взаємодії дітей із ТПМ впливає на міжособистісні стосунки з оточенням (однолітки, сім'я), що

негативно позначається на пізнавальній сфері, емоційному стані та відображається в поведінці дитини з ТПМ.

З огляду на сказане, слід визнати, що дисертаційне дослідження Тичини Катерини Олександрівни присвячується цікавій і актуальній проблематиці – вивченню особливостей міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Беручи до уваги основні теоретико-методологічні нагальні проблеми сучасної спеціальної психології обрана дисертанткою проблема може вважатися такою, що відповідає як вимогам часу, так і сучасним досягненням психологічної науки.

Основними позитивними характеристиками дослідження, пов'язаними з його новизною і практичною значущістю, є наступні:

– здійснено структурно-функціональний аналіз міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, емпіричним шляхом виявлено їхні психологічні особливості;

– визначено провідні типи міжособистісних подружніх та дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, що виховують дітей із ТПМ;

– розроблено структурно-функціональну модель системи міжособистісних сімейних стосунків із виділенням компонентів та їхніх показників в означеної категорії сімей;

- з'ясовано та обґрунтовано психолого-педагогічні умови оптимізації міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення через послідовний розвиток їхніх компонентів – когнітивного, емоційного, поведінкового;

- визначені та теоретично обґрунтовані напрями розвитку суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків в означеної категорії сімей.

Крім зазначеного, новизну і практичну значущість має розробка та адаптація комплексу діагностичних методик із вивчення міжособистісних

стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, а також розробка психокорекційної методики оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях означеної категорії, що можуть бути використані практичними психологами, корекційними педагогами, учителями-логопедами, педагогами спеціальних та інклюзивних закладів освіти.

Науковий апарат, викладений у вступі дисертації, дає можливість сформулювати цілісне уявлення про структуру роботи, її інструментарій, способи інтерпретації отриманих даних. Дисертантка достатньо володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Досягненню поставленої мети, розв'язанню визначених автором завдань на різних етапах наукового пошуку та формулюванню висновків наукового дослідження слугували обрані теоретичні, емпіричні, та статистичні методи дослідження.

Аналіз основного змісту дисертації дає підстави стверджувати: дисертанткою правильно обрані об'єкт і предмет дослідження, що дало змогу чітко визначити мету й актуальні завдання, виконати їх в повному обсязі, про що свідчать здобуті результати, сформульовані висновки, які поетапно публікувалися у 11 наукових працях, з них: 6 одноосібних статей у фахових виданнях України, з яких 4 статті опубліковано у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз та 2 – загальнонаукові; 1 стаття в інших виданнях і 4 публікацій апробаційного характеру.

Наукова інтерпретація міждисциплінарного аналізу зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних досліджень щодо проблеми міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, є достатньо вичерпною, переконливою і ґрунтується на основі комплексного підходу, як важлива концептуальна основа, що визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти в цілому, та спеціальної освіти зокрема.

Достовірність наукових результатів дослідження забезпечується джерельною, методологічною базою та відповідним вибором методів

дослідження, серед яких на теоретичному рівні дисертанткою застосовувалися: дедуктивний, індуктивний, метод моделювання. На емпіричному рівні використовувалася розроблена діагностична методика, також були використані математично-статистичні методи.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Теоретичні засади проблеми вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення» представлено результати міждисциплінарного аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури на предмет узагальнення комплексного підходу до вивчення міжособистісних сімейних стосунків, їхньої структури та показників; особливостей функціонування сімей, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення з позицій компонентів системи окреслених стосунків.

Дисертанткою вперше цілісно і комплексно досліджено проблему міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. Вартим уваги є запропоноване Катериною Олександрівною тлумачення базового поняття «міжособистісні сімейні стосунки», а також його структурної репрезентації, що складає три виділених компоненти системи міжособистісних сімейних стосунків: когнітивний, емоційний та поведінковий, що забезпечують стратегію розвитку та успішного функціонування сім'ї.

У роботі відмічено, що структура міжособистісних сімейних стосунків має складну ієрархічну систему, центральним елементом якої є дитячо-батьківські через їхній вплив, як на подружні, так і на сіблінгові взаємини. Дисертанткою здійснено упорядкування наукових підходів до розгляду дитячо-батьківських взаємовідносин та констатовано такі погляди на позиції учасників окреслених взаємин: з позиції ставлення батьків, з позиції стосунків дітей та – взаємин дітей і батьків. Вартим уваги є розроблена структурно-функціональна модель міжособистісних сімейних стосунків, яка ґрунтується на уявленнях про систему міжособистісних сімейних взаємовідносин, де центром

міжособистісної взаємодії є взаємопов'язані дитячо-батьківські, подружні та сіблінгові взаємини.

Ознайомлення зі змістом розділу свідчить про опрацювання дисертанткою значної кількості наукових робіт, які присвячено проблемі дослідження. Аналіз проблеми висвітлено достатньо повно та ґрунтовно, текст подано на високому науковому рівні. Рівень написання, об'єм та оформлення цього розділу відповідають вимогам, що ставляться до дисертацій. Аналіз літературних джерел дав автору підстави дійти висновку, що цілеспрямовані дослідження когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів системи міжособистісних сімейних взаємостосунків дітей із ТПМ залишилися поза увагою фахівців.

У другому розділі дисертації «Емпіричне дослідження особливостей міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення» представлено характеристику компонентів міжособистісних сімейних стосунків; визначено показники та критерії оцінки їхніх складових; обґрунтовано та розроблено діагностичну методику, описано процедуру організації констатувального експерименту; наведено результати аналізу отриманих даних та виокремлено основні висновки констатувального етапу дослідження.

Відповідно до структурно-функціональної моделі міжособистісних сімейних стосунків критерієм для виявлення їхніх особливостей була розроблена психодіагностична методика з фокусуванням уваги на трьох базових компонентах: когнітивному, емоційному та поведінковому, що передбачала вивчення їхніх показників. Важливим була як кількісна оцінка, так і змістовний якісний аналіз отриманих даних.

Узагальнення результатів емпіричного дослідження, а саме вивчення компонентів системи МСС та визначення чинників, що на них впливають, дало підстави Катерині Олександрівні розробити структурно-функціональну модель міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Запропонована модель репрезентує

взаємозв'язок дитини з ТПМ з матір'ю та батьком, що складається з когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів та формується під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, які проявляються у дисгармонійному (сімейна взаємодія) типі міжособистісних дитячо-батьківських стосунків.

У третьому розділі дисертаційної роботи «Оптимізація суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення» обґрунтовано використання авторської методики оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ, напрями роботи з сім'ями, принципи, методи, етапи роботи, організаційні та інструментальні умови проведення формувального експерименту. Вона містила три напрями роботи: психологічний корекційно-розвивальний вплив на когнітивний та емоційний компоненти системи МСС батьків, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ; психологічний корекційно-розвивальний вплив на когнітивний та емоційний компоненти системи МСС дітей означеної категорії; психологічний корекційно-розвивальний вплив на поведінковий компонент системи МСС спільно у батьків та дітей старшого дошкільного віку з ТПМ. Основною формою реалізації психокорекційної методики було визначено тренінг, який проводить психолог.

Важливо відзначити, що експериментальна робота була реалізована в безпосередній взаємодії з сім'ями, що виховують дітей означеної категорії. Без сумніву, саме такий комплексний підхід забезпечив оптимізацію суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних сімейних стосунків, як кількісними так і якісними змінами у функціонування міжособистісних стосунків означеної категорії сімей.

Викладений у рукописі дисертації матеріал свідчить про високий рівень наукової та практичної компетентності її автора, володіння методиками

психологічного дослідження і творчого розв'язання основних завдань. Автореферат відображає основні положення дисертації.

Результати проведеного дослідження дають підстави вважати, що визначені завдання реалізовано, мета досягнута, сукупність отриманих наукових положень має вагоме значення для забезпечення оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ, що є запорукою успішної адаптації дітей означеної категорії в соціумі.

Представлений у дисертації матеріал, його психолого-педагогічний аналіз та інтерпретація, обґрунтовані висновки не викликають заперечень. Позитивно оцінюючи рецензовану кандидатську дисертацію Тичини Катерини Олександрівни «Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення», мушу висловити деякі зауваження й побажання, урахування яких могло б надати роботі більшої цілісності й завершеності.

1. Враховуючи великий обсяг матеріалу, представлений за результатами аналізу теоретичних джерел в першому розділі, вважаємо, що доцільнішим було б представлення даних, пов'язаних безпосередньо з структурно-функціональною моделлю міжособистісних сімейних стосунків, яка слугувала основою для експерименту.

2. У результаті констатувального дослідження автором отримано багатий експериментальний матеріал, узагальнення якого варто було б подати за рівнями міжособистісних сімейних стосунків, що дало б можливість репрезентувати функціонування родинних взаємин відповідно до їхніх особливостей.

3. Методика формувального експерименту містить деякі завдання, формулювання яких базується на поняттях, що недостатньо обґрунтовані в попередніх розділах дисертації, зокрема: «суб'єкт-суб'єктні стосунки», «активне слухання», «рольова взаємодія», «безумовне прийняття», «батьківська

позиція». Характеристика та обґрунтування значущості зазначених феноменів додало б роботі логічності та послідовності викладу матеріалу.

Проте, висловлені зауваження не знижують загального позитивного враження про виконану роботу та мають дискусійний характер.

Аналіз кандидатської дисертації, автореферату та опублікованих праць Тичини К. О. дає підстави зробити висновок про те, що її дисертаційне дослідження «Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення» є актуальним, завершеним, цілісним і самостійним науковим дослідженням, яке має належну наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Отримані в ході дослідження результати можуть бути використані практичними психологами, корекційними педагогами, учителями-логопедами, педагогами та соціальними педагогами в процесі роботи з дітьми в спеціальних та інклюзивних закладах освіти, а також у процесі спільної роботи фахівців та батьків, які виховують дитину з тяжкими порушеннями мовлення.

Отже, дисертаційне дослідження «Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення» відповідає вимогам пп.11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань» щодо кандидатських дисертацій, а її автор, Тичина Катерина Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія.

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу психолого-педагогічного
супроводу дітей з особливими потребами
Інституту спеціальної педагогіки
НАПН України **О. О. Бабяк**

ВІДДІЛ КАДРІВ

ВЛАСНОРУЧ ПІДПИС Бабяк О.О.
СТВЕРДЖУЮ
ЗАВІДУВАЧ ВІДДІЛОМ КАДРІВ Ткачова У.Ю.
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України